

- психологія особистості
- психологія управління
- політична психологія
- етнопсихологія
- соціологія

• СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ •

Григор

№6(8)

2004

• ПОЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Валерій Злишков. Проблеми соціальної самоідентифікації української еліти	3
Тетяна Поснова. Особливості формування політичної культури молоді	17
Марина Дроздова. Використання тесту Л. Сонді у політико-психологічних дослідженнях ..	27
• ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА	
Геннадій Золотухін. Освіта - не товар, студенти - не покупці	36
• ЕТНОПСИХОЛОГІЯ	
Збігнєв Залеський, Богдан Рожновський, Здзіслав Хлевінський. Соціальна перцепція національностей у Центрально-Східній Європі	63
Вікторія Горбунова. Етнічний світ у малюнках дітей	77
• ЕКОНОМІЧНА ПСИХОЛОГІЯ	
Тетяна Петровська. Економіко-психологічна адаптація і стиль життя	86
• ПСИХОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ	
Василь Степанченко. Провідні мотиви виконання офіцерами військових директивних документів	94
• СОЦІОЛОГІЯ	
Юрій Романенко. Історико- та теоретико-соціологічні засади дослідження проблеми смислопродукування	106
Андрій Погребняк. Соціальні парадигми бізнесу в світі та в Україні	124
• ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ	
Андрій Чаплигін. Ризик та мислення індивіда в умовах внутрішньоособистісного конфлікту	132
• ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ	
Юлія Лановенко. Типологія адаптаційного подолання кризи підліткового віку	137
• ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ	
Василь Кушнір. Два світогляди вчителя	146
• ПСИХОЛОГІЯ НЕФОРМАЛЬНИХ ГРУП	
Олександр Дроздов. Комп'ютерні хакери в ув'язненні та оцінках молоді	161
• ГЕНДЕРНА КУЛЬТУРА	
Ольга Піддубна. Задоволеність шлюбом і рівень суб'єктивного контролю в подружній парі	172
• РЕФЛЕКСІЇ	
Сергій Біляцький, Наталія Ярова. Що вважати національною ідеєю?	179
• АКТУАЛЬНІ ВИДАННЯ	
• КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ	

Адреса редакції: вул. Волоська, 3, Київ 04070; тел. 238-65-49; e-mail: 010@politik.org.ua

Рукописи не повертаються.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори.

Передрук можливий у разі посилання на видання та згоди автора.

Підписано до друку 11.11.2004 р. Формат 70 x 100/16.

Офсетний друк. Ум.-друк. арк. 12,12. Обл.-вид. арк. 9,55. Зам. № 466. Наклад 1000 прим.

Надруковано з готових фотоформ у видавництві "Дексі прінт"
36007, Полтава, вул. М. Бірюзова, 85

Економіко-психологічна адаптація і стиль життя

Тетяна Петровська,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології і педагогіки
Національного університету
фізичного виховання і спорту України

У статті розглядаються аспекти економічної і соціально-психологічної адаптації до нових ринкових умов та їх взаємозв'язок зі стилем і якістю життя. Вимушеність рішень та звуження свободи вибору, нав'язані економічними обставинами або й прийняті добровільно, оцінюються як причини економічної дезадаптації.

Економічні реформи, впровадження ринкової системи відносин, динаміка економічної сфери висувають перед економічною психологією завдання вивчити низку питань, пов'язаних з формуванням економічної свідомості [4], економічною соціалізацією [5], ставленням до приватної власності, економічною безпекою.

Серед актуальних соціальних проблем є чимало таких, що обумовлюються стратифікацією суспільства, сприйняттям економічної політики держави суб'єктами економіки, соціально-економічною адаптацією до нових, ринкових умов. Вони актуальні не тільки як соціальні та політичні [2], але й з точки зору психологічної адаптації. О. Дейнека відзначає, що різка стратифікація і втрати внаслідок змін в економічній політиці неминуче призводять до жертв. Однак ці об'єктивні причини не применшують і суб'єктивних причин дезадаптації.

Зміни, що відбуваються, не можуть бути нейтральними: вони завжди мають позитивний або негативний зміст – з огляду на потенціал розвитку особистості в суспільстві і сприйняття нею самої себе. Соціально-економічна адаптація має нині чимало особливостей. На думку Ю. Швалба, в умовах соціальної стабільності (планова економіка) зміни обумовлюються активністю самих людей. Особливості ж теперішньої системи полягають у тому, що трансформаційні зміни перевищують індивідуальні можливості управління та контролю [7].

Економіко-психологічна адаптація – істотна частина адаптації людини як суб'єкта господарювання до ринку (виробника, споживача, об'єкта економічної політики). Вона розглядається як частина соціальної адаптації, що являє собою адаптацію суб'єкта господарювання до економічних умов, що динамічно змінюються, і проявляється в бідності чи матеріальному благополуччі, тобто в економічному статусі і якості життя людини, в її очікуваннях і ставленні до економічних реформ, ринку, грошей [1]. Ефективність адаптації визначають за інтегральним показником „якість життя” [3]. Це поняття в західній психології часто ототожнюється з поняттям щастя.

Суб'єктивне відчуття благополуччя А. Фернхем визначає як функцію, що залежить від рівня радості або страху, яких зазнає людина. Ще одним компонентом суб'єктивного відчуття благополуччя є задоволеність життям, що визначається як когнітивний процес оцінювання – оцінка власного життя в цілому.

Рифф і Кейез (Ryff and Keyes, 1995) запропонували модель, у якій параметрами благополуччя вважаються: автономність, уміння взаємодіяти із середовищем, особистісне зростання, позитивні стосунки з іншими, наявність життєвої перспективи та адекватна самооцінка. Між цими компонентами й оцінками щастя, задоволеністю життям виявлено кореляційну залежність [6].

„Якість життя” містить у собі й оцінку здоров'я, політичний, соціальний та інші аспекти, але економічне благополуччя визнається основною її підструктурою. О. Дейнека, посилаючись на західні дослідження, виокремлює такі підстави для визначення економічного благополуччя: задоволення працею і доходом, задоволення споживанням, громадянське задоволення економічною політикою держави [3].

Підсумком взаємодії всіх компонентів благополуччя є **економіко-фінансова й особистісна воля вибору (таблиця 1)**.

Такої волі вибору позбавлені соціально незахищені верстви населення, оскільки трансформаційні зміни, які відбуваються у всіх сферах життя, у тому числі й економічній, перевищують індивідуальну можливість контролювати свою життєву ситуацію та управляти нею.

Порівнюючи різні підходи до оцінки якості життя, можна виокремити загальні тенденції, що впливають на суб'єктивне відчуття загального й економічного благополуччя - це **свобода вибору, незалежність від зовнішніх обставин і контроль над ситуацією**.

Отже, почуття контролю над ситуацією, свобода й активність, відчуття себе активним суб'єктом економічних відносин і детермінують ефективність адаптації до нових соціально-економічних умов. Водночас утрата контролю над ситуацією, сприйняття себе пасивним об'єктом обставин провокує свідомий або неусвідомлений перелом життєвих стереотипів і призводить до соціальної та економічної дезадаптації.

Трансформація економіки і перехід до ринкової системи відносин

змушує окремих людей і цілі соціальні групи змінювати спосіб життя [7], пристосовуватися й адаптуватися до нових економічних і соціальних умов. Залежно від життєвих ресурсів (здоров'я, вік, освіта) й індивідуально-психологічних особливостей одні люди вдало пристосовуються до нової економічної ситуації, інші – не зовсім.

Таблиця 1

Компоненти суб'єктивного відчуття благополуччя

Ryff and Keyes, 1995		О. Дейнека, 2000	
Параметри	Опис	Параметри	Опис
Адекватна самооцінка	Позитивне ставлення до себе	Задоволеність працею	Сприятливі можливості; розумові і фізичні зусилля; час, психологічна ціна
Позитивне ставлення до інших	Довіра до інших, турбота про їх благополуччя		
Автономність	Здатність мислити й діяти незалежно	Задоволеність доходом (результати)	Оклад - статус; престиж - справедливність; додаткові пільги; соціальні контакти; внутрішні мотиви
Уміння взаємодіяти з середовищем	Наявність почуття контролю; уміння обирати ситуації, що відповідають власним потребам і цінностям		
Наявність життєвої перспективи	Почуття спрямованості у житті	Задоволеність споживанням	Інформація; захист споживача; контроль якості; статус, престиж
Особистісне зростання	Віра у свою здатність реалізувати власний потенціал	Громадянська задоволеність	Економічна стабільність; економічне забезпечення; податки; регуляція відносин між громадянином і державою

ЩАСТЯ

ЕКОНОМІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Різна адаптація суб'єктів економічних відносин до нових економічних умов дозволила зробити припущення про взаємозв'язок адаптації з індивідуально-психологічними особливостями особистості. О. Дейнека розглядає якості, характерні для представників різних соціальних груп, що перебувають по різні сторони шкали „адаптованість – дезадаптованість” до ринкових умов, а також особистісні особливості суб'єктивно адаптованих до ринку людей.

В результаті було виявлено пріоритетні якості, що сприяють адаптованості особистості [3]:

- енергетична обдарованість;

- стресостійкість;
- уміння навчатися;
- саморегуляція й активність;
- гнучкість характеру (здатність у різних життєвих обставинах виявляти різні риси характеру), що відповідає ринковій орієнтації;
 - виразні вольові якості;
 - прикладний інтелект;
 - високий рівень розвитку пам'яті та уваги;
 - вираженість мотиву досягнення;
 - перевага спрямованості на справу, а не на спілкування.

Універсальними для всіх економічно успішних людей (тобто задоволених доходом, активних суб'єктів господарювання) вважаються якості, які можна назвати ядром адаптації:

- енергетичні якості – активність;
- мотиваційно-вольові – цілеспрямованість, наполегливість, самостійність;
- гнучкість і мобільність.

Їх важливо враховувати для прогнозування успішності й адаптованості до ринку.

Дослідження А. Фернхема показали, що із суб'єктивним відчуттям благополуччя пов'язані певні особистісні фактори: позитивна самооцінка, внутрішній локус-контроль. Відчуття щастя виявилось тісно пов'язаним з екстраверсією, соціальною сміливістю і динамізмом [6]. Негативний ефект пов'язаний зі сприйнятливістю до чужого впливу, схильністю відчувати почуття вини й напруженості. Люди з високим рівнем нейротизму, як правило, значно менше задоволені обсягом роботи, своїми колегами та зарплатнею.

Отже, залежно від індивідуальних особистісних характеристик, людина, що адаптується на ринку, може перебувати на різних рівнях соціальної адаптації:

- рівень усвідомлення вимог середовища, але несприйняття його цінностей;
- рівень взаємної терпимості особистості та її соціального середовища;
- рівень акомодатії, який вимагає поступок, що виникають на рівні терпимості;
- рівень асиміляції (повне пристосування – відмова особистості від своїх колишніх цінностей та прийняття нових).

З цими рівнями адаптації співвідносні такі види адаптації, як добровільна і вимушена.

Добровільно людина адаптується в тому випадку, коли нові способи соціальної дії не суперечать її цінностям і, найголовніше, відповідають її особистісним якостям. Вимушена адаптація проявляється, коли людина чинить опір новому й організує свою діяльність, ґрунтуючись винятково на минулому досвіді, соціальному станові, зв'язках. Найчастіше такий вид

адаптації притаманний людям старшого покоління, які не бажають відмовлятися від стереотипів старої економічної і соціальної системи (гарантований заробіток, соціальна підтримка тощо). Але й серед людей середнього віку зустрічається категорія, яку можна визнати „вимушено дезадаптованими”. Це люди, що почасти сприймають нові вимоги, але не наділені якостями ринкової орієнтації, менш енергетично обдаровані, не досить гнучкі та мобільні.

Вплив на людину об'єктивних факторів, пов'язаних з трансформацією суспільства, та суб'єктивне сприйняття й оцінка цих факторів можуть мати різноспрямовану дію. Так, можливі ситуації, коли зміни об'єктивно мають позитивний характер, а ставлення до них складається негативне. І, навпаки, негативні зміни на суб'єктивному рівні можуть сприйматися спокійно. Наприклад, люди по-різному оцінюють суму своїх доходів.

Вимушена і неглибока адаптація може перейти в стан дезадаптованості.

Прояви дезадаптації:

- психосоматический рівень: невротичні симптоми, психогенні захворювання;
- особистісний рівень: заздрість, надегоїзм, агресивність або песимізм, апатія, розпач;
- міжособистісне спілкування: конфліктність, безвідповідальність, надіндивідуалізм;
- рівень моралі: аморальність, націоналізм, утрата гідності;
- соціальний рівень: бідність.

Результати економічної і соціальної адаптації можуть призводити до істотних змін у способі й стилі життя. Для виміру й опису стилю життя Ю. Швалб пропонує використовувати такі вектори [7]:

- вектор можливостей;
- вектор захищеності;
- вектор відповідальності;
- вектор вимушеності.

Об'єктивна або суб'єктивна неможливість самореалізації та досягнення значимих цілей, почуття соціальної й економічної незахищеності або втрата відповідальності і контролю над ситуацією переводять стиль життя в площину „вимушеності”, що є показником негативної адаптації до несприятливих рівнів життя [7].

Проблема бідності дуже тісно примикає до проблеми соціальної адаптації і проблеми якості та способу життя.

Бідність визначається як нездатність підтримувати мінімальний рівень життя [3]. За методикою Європейського Союзу, бідними вважаються особистості, родини та групи, що мають у своєму розпорядженні настільки незначні (матеріальні, культурні, соціальні) засоби, що виявляються виключеними з того способу життя, який відповідає мінімальним вимогам країни, в якій вони проживають [2]. Починаючи з 2000 року, всупереч усім очікуванням, пов'язаним з позитивними змінами в економіці, тенденції

рівня життя в Україні практично не змінилися. Навпаки, відзначає О. Горенко, бідність продовжує зростати приблизно на 1 – 1,5 % на рік. За експертними оцінками, нині до категорії бідних належать 27,8 % українців, а ще 14,2 % – до жебраків. Відзначається високий відсоток бідних і серед працюючого населення: близько 78 % бідних належать до родин, у яких хтось з дорослих працює [2].

Існують різні теоретичні підходи до бідності. При аналізі ставлення до бідності виокремлюють три групи її причин [3]:

- структурні, де відповідальність покладається на екстремістське суспільство та економічні сили;
- індивідуалістичні, де відповідальність за бідність покладається на поведінку та риси особистості бідних;
- фаталістичні, де причиною бідності розглядаються невдача, зла доля тощо.

Одну з психологічних причин бідності в постсоціалістичних країнах деякі автори вбачають у нерозвиненому фінансовому самоконтролі. Німецька дослідниця стилю життя У. Бехер вказує на необхідність при дослідженні соціальної структури суспільства звертати увагу на взаємозв'язок категорій „стиль життя” і „поведінка споживача”. О. Дейнека відзначає, що люди, котрі демонструють бідність, яка об'єктивно чи суб'єктивно переживається, мають стійкі характеристики.

Особистісні характеристики бідних:

- 1) Тимчасова константа. Виражена орієнтація на поточні цілі. Особистість не здатна відкласти менш цінну мету задля досягнення віддаленішої, але важливішої. Нерозвинена інвестиційна поведінка.
- 2) Просторова константа. Частіше існує зовнішній локус-контроль. Людина вважає, що події її життя скеровуються випадком, удачею, іншими особистостями, а не обумовлюються її власною поведінкою.
- 3) Енергетична константа. Слабко виражене прагнення до успіху. Переважає мотив уникнення невдачі.
- 4) Інформаційна константа. Низька самооцінка, нерозвинене почуття власної гідності і впевненості в собі, низький рівень домагань.

Отже, використовуючи дослідження авторів, що вивчали стиль життя, можна зробити висновок, що не тільки наслідки економічної адаптації змушують змінювати стиль життя, але й свідомо обраний стиль обумовлює економічну дезадаптацію, десоціалізацію, бідність.

О. Дейнека відзначає, що установка людини з „ринковою” психологією – готовність відповідати за конкретний результат своєї роботи – формується в людини з високими домаганнями. Подібний образ „бізнесмена” вимальовується в теорії стилів життя Ю. Швалба і визначається перетинанням і взаємодією цінностей: можливостей, волі і відповідальності при низькому рівні об'єктивної і суб'єктивної захищеності.

Водночас нездатність або небажання приймати рішення, відхід від

відповідальності, екстернальний тип локусу-контролю, перекладання відповідальності на інших, острах самотійного рішення, відчуття фатальності того, що відбувається, відчуття себе пасивним об'єктом економічних відносин, перехід життя в площину вимушеності породжує певне ставлення до життя. І. Андреева також вважає, що бідність не тільки породжує певну субкультуру, але й певний стиль життя [1].

За результатами американських досліджень, життя в постійній бідності породжує певну культуру, що полегшує адаптацію. Типовий представник субкультури бідних – людина з психологією „бомжа”. У нього немає потреби ні в речах, ні в красі, ні в облаштованості. Він ледачий, у нього немає бажання працювати. Коли такій особі випадає свобода вибору, то вона нею не користується, віддає перевагу неробству. Якщо така людина й працює, то тільки заради заробітку, часто одноденного. Задля збереження свого становища й психології такі люди готові навіть знищити цивілізований світ [1].

Застосовуючи соціокультурний підхід до розгляду питання про багатство, бідність і стиль життя, І. Андреева відзначає, що в російському фольклорі яскраво представлено антиринкові архетипічні елементи відносин на ринку праці, обумовлені несприйняттям приватної власності, успішних і матеріально забезпечених людей. Наведені нижче частівки та прислів'я ілюструють типове ставлення росіян до праці, бідності й багатства.

Прислів'я:

- Бедность – святое дело.
- Богат – да крив, беден – да прям.
- Нищета прочней богатства.
- Пускай работает железная пила, не для работы меня мама родила.
- Работа дураков любит.

Частівки:

Все богаты – по богатым,
Бедняки – по беднякам.
Вы не думайте, богаты,
Уважать не будем вам.

Хорошо тому живется,
Кто записан в бедноту:
Хлеб на печку подается,
Как ленивому коту.

Отже, проаналізувавши взаємозв'язки способу і стилю життя з економіко-психологічною адаптацією населення, можна зробити **висновки**:

1. Економіко-психологічна адаптація – істотна частина адаптації до

ринку людини як суб'єкта господарювання.

2. Показником ефективної адаптації слугує показник „якість життя”, що, будучи інтегральним, включає суб'єктивну оцінку благополуччя. Наслідком взаємодії всіх компонентів благополуччя є економіко-фінансова свобода вибору, незалежність від обставин і контроль над ситуацією.

3. Індивідуально-психологічні характеристики особистості і свідомо обраний стиль життя, ґрунтований на пасивності, відмова від відповідальності детермінують і визначають стан дезадаптації.

4. Економічна соціалізація до нових ринкових умов пов'язана з формуванням певного стилю життя, свободи прийняття рішень, відповідальності і контролю.

Література:

1. **Андрєва І. В.** Экономическая психология. Социокультурный подход. - Питер, 2000. - 511 с.

2. **Горенко О.** Боротьба з бідністю як орієнтир проєвропейської політики // Політичний менеджмент. - №2. - 2003. - С. 107 - 121.

3. **Дейнека О. С.** Экономическая психология. - Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2000. - 158 с.

4. **Ложкін Г., Спасенников В., Комаровська В.** Особливості та структура економічної свідомості суб'єктів соціального простору // Соціальна психологія. - №1 (3). - 2004. - С. 8 - 16.

5. **Москаленко В.** Сучасні напрямки досліджень в економічній психології // Соціальна психологія. - №2 (4). - 2004. - С. 3 - 18.

6. **Фернхем А., Хейвен П.** Личность и социальное поведение. - Питер, 2001. - 360 с.

7. **Швалб Ю.** Психологічні критерії визначення стилю життя // Соціальна психологія. - №2. - 2003. - С. 14 - 20.